

ПЕРШЫ КЛАСІК

ДА 200-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ВІНЦЭНТА ДУНІНА-МАРЦІНКЕВІЧА

Умеў ён прынадна настроіць
Тон ёмкі ў дудзе-самагудзе,
Што нам і цяпер яна грае,
І вечна канца ёй не будзе.

Янка Купала.

Памяці Вінцука Марцінкевіча

Недзе на пачатку 1960-х гадоў Максім Танк напісаў эпіграму «Класік»:

Класік – гэта чалавек таксама,
Толькі – чорт вазьмі! – нейкі адумыс-
лаваты.
Што ні чыхне – апладысменты, рэклама,
Што ні напіша – цытаты.

Магчыма, у час, калі ўзнікла гэта эпіграма, так яно і было (маю на ўвазе некаторых тагачасных «жывых класікаў»). Але ў XIX стагоддзі, калі жыў і тварыў першы класік новай беларускай літаратуры Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч (4.02.1808–17.XII.1884), ні пра рэкламу, ні тым больш пра цытаты і апладысменты ў дачыненні да беларускіх пісьменнікаў і гутаркі быць не магло. За пісанне, друкаванне на «простаі» беларускай мове чалавеку пагражала ў лепшым выпадку насмешка ад незычліўцаў ці нават некаторых сяброў, у горшым – Сібір (за намер, кажучы словамі цэнзараў, «кроме «малорускай», ствараць яшчэ «белорусскую» літаратуру і такім образом ослабить литературное и национальное единство, а вследствие этого и политическое могущество русского народа»). Аднак варта было хоць трошкі пасвятлець на палітычным небакраі Беларусі, як асобу і творчасць Дуніна-Марцінкевіча пачалі ўздываць на належную, заслужаную вышыню. Так, ужо на пачатку XX стагоддзя невялікая кагорта беларусаў-адраджэнцаў годна адзначыла 25-ю гадавіну смерці пісьменніка. Адзіная тады на ўвесь «Северо-Западный Край» віленская беларускамоўная газета «Наша

ніва» зрабіла што магла: прысвяціла аўтару неўміручай «Пінскай шляхты» цэлы асобны нумар. Побач з артыкуламі Рамуальда Зямкевіча «Вінцук Дунін-Марцінкевіч, яго жыццё і літаратурнае значэнне», Альгерда Бульбы «Грамадзянскае становішча В. Дуніна-Марцінкевіча», Ядвігіна Ш. «В. Дунін-Марцінкевіч у практычным жыцці», вялікім вершам Янкі Купалы «Памяці Вінцука Марцінкевіча» быў змешчаны рэдакцыйны матэрыял.

Хочацца прывесці вытрымку з таго артыкула, балазе выказаныя думкі застаюцца актуальныя і цяпер, калі мы святкуем 200-ю гадавіну з дня нараджэння нашага класіка: «Усе культурныя нацыі вельмі шануюць памяць найбольш заслужаных сыноў сваіх і ў гадаўшчыну іх ураджэння, смерці і т. п. успамінаюць іх заслугі. Такія нацыянальныя помнікі маюць вялікую вагу: асвятляюць перад народамі жыццё і працу лепшых грамадзян, яны паказваюць моц і сілу ўсяе нацыі, катая такіх сыноў узгадавала, развіваюць у народзе паважанне да сябе самога, будзяць нацыянальную свядомасць, а разам з гэтым заахвочваюць кожнага да працы для грамадзянства, даводзячы жывым прыкладам, што раней ці пазней родны край ацэніць тую працу павэдлуг справядлівасці».

Нейкіх сто гадоў – для гісторыі адно імгненне! – прайшло з тае акцыі беларускіх адраджэнцаў. Але як далёка пайшла, кажучы іх выразам, «беларуская справа»! На пачатку мінулага стагоддзя трэба было «развіваць у народзе паважанне да сябе самога», трэба было заклікаць «маладую Беларусь» – як тое рабіў Янка Купала – займаць «свой пачэсны пасада між народамі». Не скажу, што гэтыя праблемы не стаяць перад намі і сёння, паколькі тыя ж нацыянальная свядомасць і гістарычная памяць не перадаюцца генетычна, а прышчэплваюцца кожнаму

пакаленню асобна мэтаскіраваным патрыятычным выхаваннем – у сям’і, школе, грамадскай супольнасці. Аднак цяпер, на пачатку XXI стагоддзя, мы ўсе выразна ўсведамляем сябе беларусамі, а не нейкімі «тутэйшымі», маем сваю дзяржаву, незалежнасць якой гарантавана Канстытуцыяй і ўспрымаецца як самая вялікая нацыянальная каштоўнасць. Беларусь заняла «свой пачэсны пасадак». І неацэнная заслуга ў гэтым – тых першых неафітаў у справе нацыянальнага адраджэння, у сузор’і якіх зоркай першай велічыні з’яе подзвіг Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча.

І слова «подзвіг» тут зусім не перабольшванне. Сапраўды, у часы Дуніна-Марцінкевіча, асабліва ў першай палове XIX стагоддзя, калі ў Расійскай імперыі яшчэ панавала сярэдневяковае прыгоннае права, калі да наймавернага сацыяльнага ўціску дадаваўся нацыянальны, калі некалькі стагоддзяў паланізацыі беларускага насельніцтва замянілася на не менш вышуканую і гвалтоўную яго русіфікацыю, – адкрыта ў друку заявіць, што селянін такі ж чалавек, як пан або царскі чыноўнік, а яго мова такая ж людская, як польская або руская, што «нямаш зямелькі, як Беларусь радзона!» – на гэта ўсё патрэбна была не толькі прадбачлівасць, але і вялікая мужнасць. У згаданым вышэй вершы Янка Купала, выяўляючы духоўную сувязь паміж Дуніным-Марцінкевічам і беларускімі адраджэнцамі пачатку XX стагоддзя (дый увогуле ўсімі беларусамі, у тым ліку і намі), пісаў:

Шмат лет не ручыла нам доля.
Крывымі вяла пуцінамі,
Не маючы ласкі і жалю
Над нашай старонкай, над намі.

Хто мы – адбірала нам памяць,
Чужыншчынай ціснула грудзі.
Не раз падцікалася з думкай,
Што мы ўжо – не мы і не людзі...

Нябожчык Вінцук Марцінкевіч
Не сцерпіў такой нашай мукі, –
Паслухаўшы сэрца, бярэ ён
Дуду беларускую ў рукі...

Як стораж, стаў смела на варце
Радзімых запушчаных гоняў,
Стаў сеяць па-свойску ўсё тое,
Што мы далей сеем сягоння.

А кемкую меў ён натуру, –
Спанатрыў, дзе праўду шукаці,
У тахт беларусавай думцы
Патрапіў запеці, зайграці.

Для пісьменніка выказаць правільную думку, тым больш выказаць своечасова, вельмі важна, ды, бадай, не самае галоўнае. Галоўнае – па-мастацку, на высокім эстэтычным узроўні выявіць, увасобіць тую думку ў слове. І на гэта таксама звярнуў увагу Янка Купала, кажучы пра Беларускага Дударя:

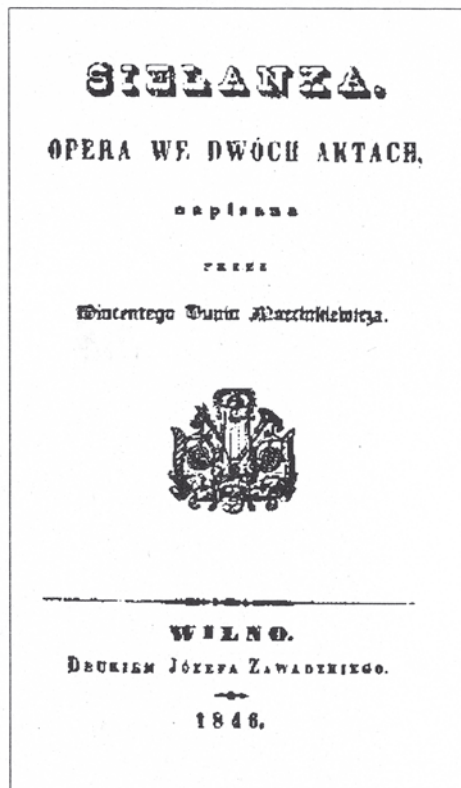
Калі засмяецца, бывала,
То хоць за бакі ты бярыся;
Калі ж і разжаліцца сумам,
Дык хоць ты з слязою жаніся.

Да гонару Янкі Купалы, у ацэнцы творчага даробку Дуніна-Марцінкевіча ён аказаўся больш аб’ектыўным і прадбачлівым, чым, скажам, Максім Багдановіч, які нават праз чатыры гады пасля паэтычнага купалаўскага выказвання, у 1914 годзе, сцвярджаў: «...Заслуга Марцінкевіча перад беларускай літаратурай ляжыць усё ж не ў галіне мастацкіх дасягненняў, а ў галіне чыста гістарычнай». Тут мы з Багдановічам як гісторыкам літаратуры не згодзімся. Магчыма, аўтар «Вянка» не выказаўся б так катэгарычна, каб ведаў самыя значныя мастацкія творы пісьменніка. Аднак, на жаль, знакамітыя камедыі «Пінская шляхта» і «Залёты» змаглі ўбачыць свет толькі ў 1918 годзе, калі Максіма Багдановіча ўжо не было ў жывых. А вершаваная аповесць «Травіца брат-сястрыца», быліцы «Злая жонка» і «Халімон на каранацыі» – яшчэ пазней, ажно пасля Вялікай Айчыннай вайны...

Няведаннем асноўных марцінкевічаўскіх твораў абумоўлена і меркаванне Францішка Багушэвіча, выказанае ім у прадмове да «Смыка беларускага» (1894): маўляў, кніжкі «якогась пана Марцінкевіча... як бы смеючыся з на-

шага брата (гэта значыць з селяніна. – В. Р.) пісаны». Сапраўды, некаторымі сваімі раннімі творамі пісьменнік, кажучы яго словамі, імкнуўся, з аднаго боку, сялян «заахвоціць... да асветы і паправіць маральна», з другога боку – адукаваць паноў, паказаць ім, што вясковы люд – «гэта дзеці адной маткі, што гэта пакрыўджаныя браты і хрысціяне, якія маюць права на веды, як на нябесны хлеб» (з яго допісу ў варшаўскую «Польскую газету» ў 1861 годзе). І што, гэта насмешка? Дунін-Марцінкевіч ніколі не смяяўся з селяніна. Больш таго, ён таксама бачыў сацыяльную няроўнасць, усім сэрцам ненавідзеў прыгоннае права. Яшчэ ў «Сялянцы» (1846), першым з твораў, якія дайшлі да нас цалкам, вуснамі селяніна Ціта заявіў: «Кажуць, што мужык хіцёр, ураг сваім панам і іх абмануе. Як жа нам быць шчырымі, калі яны з-пад ногця кроў нам высысаюць і, як з гадам, з мужыком абыходзяцца. А мы ж такі апошніх сіл дабываем, штоб на іх прыхаці зарабіць». Якая ўжо тут насмешка з селяніна! Нельга не пагадзіцца з выказваннем таго ж Р. Зямкевіча, што пісьменнік

Тытульны ліст кнігі
«Сялянка»

«ужыўся ў душу простага селяніна, зразумеў яго думкі, яго гора, яго тайныя душэўныя жаданні, палюбіў яго горача і ўвесь свой літаратурны талент пасвяціў падняццю яго да лепшага, людскага жыцця, каб цёмны, загнаны, забіты беларус мог свабодна аджыць і развівацца ў лепшай долі».

Трэба разам з тым не забываць і тое, што мы ведаем не ўсю, а толькі невялікую частку творчасці паэта і драматурга. Беларускі пісьменнік Ядвігін Ш., які вучыўся ў нелегальнай школьцы для ваколічнай шляхты, якую ў 1870-я гады арганізаваў Дунін-

Марцінкевіч у сваім маёнтку Люцінка (недалёка ад Валожына) і якая ўрэшце была выкрыта царскімі агентамі і зачынена, прыгадваў, што пісьменнік шмат пісаў, складаў напісанае ў вялізны куфар (ён, на жаль, быў пазней знішчаны агнём разам з хатай). Кажуць, напісанае застаецца. Відаць, выказванне гэта не зусім дакладнае: застаецца надрукаванае. Засталіся ў асноўным польскамоўныя і некаторыя беларускамоўныя творы, што ўвайшлі ў кнігі «Сялянка: Опера ў двух актах» (Вільня, 1846), «Гапон: Аповесць беларуская...» (Мінск, 1855), «Вечарніцы і Апантаны: Паэзія» (Мінск, 1855), «Цікавішся? – Прачытай: Тры аповесці і верш з нагоды» (Мінск, 1856), «Дудар беларускі, або Усяго патроху» (1857), «Люцінка, або Шведы на Літве: Аповед гістарычны, у 4-х абразках» (Вільня, 1861), а таксама цудам выратаваныя з-пад агню царскіх цензараў паасобнік перакладзеных Дуніным-Марцінкевічам першых двух кніг паэмы А. Міцкевіча «Пан Тадэвуш» (Вільня, 1859). Тое, што гэтыя кнігі ўбачылі свет і захаваліся, інакш як зноў жа цудам не назавеш. І да паўстання 1863 года царская цензура «единой и неделимой» пільна сачыла за духоўным жыццём нацыянальных ускраін. Крыху вальней (ды не надоўга) дыхнула-ся ў сярэдзіне 1850-х гадоў, пасля смерці цара Мікалая I, чым і скарыстаўся Дунін-Марцінкевіч. Пасля ж паўстання пра друкаванне беларускіх твораў на радзіме і гутаркі быць не магло. І як ні стараўся пісьменнік змясціць у афіцыйным друку свае п'есы «Пінская шляхта» (1866) і «Залёты» (1870), на якія хітрыкі ні ішоў, нічога не атрымалася. Друкавацца ж нелегальна за мяжой (як гэта пазней рабіў Ф. Багушэвіч) было вельмі складана, дый рызыкаўна. Хоць прамы ўдзел Дуніна-Марцінкевіча ў паўстанні 1863 года і не быў даказаны, усё ж яго арыштавалі, ледзь не год ён сядзеў у астрозе, пасля дваццаць год, да самай смерці, заставаўся пад наглядом паліцыі. А яшчэ – арышт дачкі Камілы, ссылка яе ў Сібір, хранічная адсутнасць сродкаў на жыццё, вялікая сям'я, якую трэба было ўтрымліваць, за лёс якой нельга было не хвалявацца...

Янка Купала, у адрозненне ад Багушэвіча і Багдановіча, «Пінскую шляхту» і «Залёты» Дуніна-Марцінкевіча, несумненна, ведаў. Таму і ацаніў Дуніна-Марцінкевіча так высока. У згаданым нашаніўскім артыкуле Р. Зямкевіча ў ліку малавядомых твораў пісьменніка яны называюцца. Больш таго, нават паведамляўся тагачасны ўладальнік гэтых аўтографу і яго адрас: Аляксандр Ельскі, Узляны Мінскай губерні, маёнтак Замосць. Безумоўна, Янка Купала не толькі чытаў артыкул Р. Зямкевіча (якраз услед за ім у газеце друкаваўся верш «Памяці Вінцука Марцінкевіча»), але, думаецца, не мог не зрабіць усё магчымае, каб тут жа глыбей пазнаёміцца са спадчынай Дуніна-Марцінкевіча, з якой упершыню сустрэўся ў 1904 годзе. Менавіта тады, па ўспамінах паэта, «трапіў яму ў рукі «Гапон» ці нейкая іншая кніжка Марцінкевіча, выдадзеная за мяжой», што канчаткова вырашыла яго творчы лёс: з таго часу ён зразумеў, што ён беларус, і «стаў пісаць толькі па-беларуску». Цяперашні ж працяг знаёмства з творчасцю Дуніна-Марцінкевіча выявіўся і ў пэўным уплыве аўтара «Пінскай шляхты» на аўтара «Паўлінкі» – першай купалаўскай п’есы, напісанай праз два гады пасля нашаніўскага ўшанавання Беларускага Дударя. Пра гэта, дарэчы, сведчаць некаторыя моманты стылёвага супадзення твораў Янкі Купалы і Дуніна-Марцінкевіча.

Вось толькі адзін прыклад.

«А як панна Мар’яна прыгожа выглядае, які свежы тварык, моў ружачка толькі што з пучка! З якой нецярпячай я ждаў шчаслівага моманту, каб пацалаваць беленькую ручку. (Падыходзіць з камічнай зграбнасцю і цалуе ручку Марысі. Тая, адступіўшы назад, абцірае руку хвартухом.) Панна Мар’яна! Вы не чуеце, вы не ведаеце, як я вас крэпка люблю, як я па вас нью!»

Гэта – не класічная сцэна заляцання шляхцюка Адольфа Быкоўскага да панны Паўлінкі. Гэта – сцэна з «Пінскай шляхты», герой якой Куторга ой як нагадвае так добра вядомы нам персанаж з купалаўскай «Паўлінкі»...

Зрэшты, пра тое, што асобныя творы Дуніна-Марцінкевіча былі пашыраныя ў рукапісах яшчэ да іх публікацыі, сведчыць і такі факт. «Залёты» яшчэ за тры гады да таго, як яны з’явіліся ў друку, былі пастаўлены ў 1912 годзе аматарскім беларускім калектывам у Вільні. І ніхто іншы, як Янка Купала, адгукнуўся на тую пастаноўку зычлівым допісам у «Нашай ніве». Варта згадаць, што беларускі пясняр актыўна ўдзельнічаў у падрыхтоўцы «Пінскай шляхты» і «Залётаў» да друку, перакладаў з польскай мовы на беларускую вершаваныя куплеты з гэтых твораў...

Лёс падараваў Дуніну-Марцінкевічу надзвычай арыгінальны і шырокі талент, а таксама даволі працяглае, хоць і нялёгкае жыццё. Нарадзіўшыся ў фальварку Панюшкавічы Бабруйскага павета ў сям’і збяднелага шляхціца-арандатара, ён змог скончыць толькі мясцовае павятовае вучылішча, ведаў якога, аднак, хапіла, каб затым нейкі час, да быцця ў 1840 годзе Люцінкі, працаваць памочнікам каморніка, службоўцам палаты крымінальнага суда, перакладчыкам у Мінскай каталіцкай духоўнай кансісторыі. Астатнія ж ведаў набытыя ім, а здольнасці развітыя – цалкам самастойна. Ён ажыццявіў шматлікія падарожжы па роднай Беларусі, а таксама ў Пецябург, Маскву, Варшаву, Кіеў, Коўна... Ён сустракаўся і падтрымліваў сяброўскія адносіны з многімі выдатнымі сучаснікамі – кампазітарамі Станіславам Манюшкам і Канстанцінам Кржыжаноўскім, паэтамі Уладзіславам Сыракомлем, Адамам Пяткевічам і Ігнатам Легатовічам, гісторыкам і краязнаўцам Канстанцінам Тышкевічам,

Радавы герб Дуніных-Марцінкевічаў «Лебедзь»

Помнік на магіле Вінцэнта
Дуніна-Марцінкевіча
ў Тупальшчыне
Валожынскага раёна

спеваком і музычным крытыкам Аляксандрам Валіцкім... Ён валодаў некалькімі мовамі, выдатна ведаў беларускую вусна-паэтычную творчасць, пісьмовыя літаратуры, і не толькі блізкія польскую, рускую і ўкраінскую, але і далёкія (у яго публікацыях сустракаюцца імёны Вальтэра, Дзідро, Эжэна Сю, Бальзака, Дзюма....). Усё гэта разам узятае і дазволіла Дуніну-Марцінкевічу шырока выявіць свой літаратурны талент.

Верш, паэма, вершаваная аповесць, камедыя, фарс-вадзівіль, опернае лібрэта, публіцыстыка, паэтычны пераклад – далёка не ўсім літаратурам пананцавала, каб ля самых іх вытокаў адразу сталі такія мастацкія віды і жанры, як гэта здарылася

з нашай літаратурай дзякуючы Беларускаму Дудару. А да чыста літаратурнага таленту Дуніна-Марцінкевіча дадаюцца ж яшчэ і іншыя яго выдатныя здольнасці – як артыста, спевака, кампазітара, рэжысёра, стваральніка і мастацкага кіраўніка першага нацыянальнага тэатральнага калектыву. Па сутнасці, аўтар лібрэта «Рэкруцкага яўрэйскага набору», «Спаборніцтва музыкаў», «Чарадзейнай вады», «Сялянкі» і іншых аперэт – бацька беларускага музычна-драматычнага тэатра. Як слушна сцвярджае А. Сабалеўскі, «Дунін-Марцінкевіч, як і Катлярэўскі на Украіне, узяў на сябе надзвычай складаную задачу – стварыць менавіта сінтэтычны тэатр, які б арганічна аб'яднаў, увабраў усе віды сцэнічнага мастацтва: драматычнага, музычнага, вакальнага, танцавальнага». Можна толькі ўявіць, якіх вышынь дасягнуў бы беларускі тэатр яшчэ ў XIX стагоддзі, калі б на тое былі спрыяльныя ўмовы! Сам жа Дунін-Марцінкевіч выдатна выявіў сябе і як акцёр – у ролі яўрэя Іагана Бенатана («Рэкруцкі яўрэйскі набор», 1841), беларускага селяніна Навума Прыгаворкі («Сялянка», 1852) і інш.

Несумненна, калі б не пэўныя аб'ектыўныя і суб'ектыўныя фактары, беларусы яшчэ ў сярэдзіне XIX стагоддзя мелі б свайго, беларускага, Шаўчэнку. Ім, як вядома, нашмат пазней, на пачатку XX стагоддзя, стаў вялікі Янка Купала. Але, відавочна, без Дуніна-Марцінкевіча не было б у нас і Янкі Купалы. Прынамсі, такога Янкі Купалы, якога мы ведаем. Як без Васіля Жукоўскага не было б такога Аляксандра Пушкіна, без Івана Катлярэўскага – такога Тараса Шаўчэнкі... На пустым месцы вялікі лес самасейна не вырастае...

Польскі пеяярбургскі часопіс «Край» у некралогу Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча пісаў: «Удзячна і сардэчна ўспомняць яго некалі – калі пасталеюць – наступныя беларускія пакаленні». Цяперашняе ўшанаванне першага класіка новай беларускай літаратуры – адначасова і паказчык нашай нацыянальнай сталасці.

Вячаслаў РАГОЙША,
доктар філалагічных навук, прафесар,
загадчык кафедры тэорыі літаратуры БДУ